
A kora-újkor város történeti diskurzusai

A várostörténet kutatása manapság a kora-újkor kapcsán is népszerű téma. Mégis viszonylag keveset és kevesen vizsgálják azokat az írásos dokumentumokat, amelyek kimondottan a városokkal, a városi élettel foglalkoznak. A történészek általában ezeket az írásokat egyszerűen forrásként használják, amelyekből a számukra fontos információkat kiemelik. *James S. Amelang* madridi történész, a kora-újkor városok kutatásának kimagasló alakja ezzel szemben a városok leírásával, a városokról szóló diskurzussal mint speciális műfajjal foglalkozik, amely némi középkori előzmény után a kora-újkorban indult fejlődésnek.

A kötet *James Amelang*nak a Közép-Európai Egyetemen 2016 decemberében, a *Natalie Zemon Davis Lecture Series* sorozat keretében elhangzott három előadását tartalmazza. Mivel a kötet szóban elhangzott előadásokat ad közre, szerkezete feszes, jól felépített, könnyen követhető. A szerző-előadó három előadását egy-egy jól körülhatárolt téma köré építette fel: a szerzők, témák és formák alapvető kérdéseit járja körül. A kötet egy prolóógus és egy epilógus mellett egy-egy fejezetben ezt a három előadást közli. *Amelang* széles forrásismeretét kamatoztatva nagyon sok kora-újkor dokumentumot használt fel előadásaihoz, főleg, de nem kizárólagosan a Mediterráneumra koncentrálva. Ezen források közös tulajdonsága, hogy a közvetlen, személyes tapasztalatban gyökereznek. A szerző célja részben annak bemutatása is volt, hogy milyen sokféleképpen lehet a kora-újkorban keletkezett, városokkal foglalkozó dokumentumokat elemezni: különböző megközelítéseket vázol fel, amelyek mind-mind lehetségesek a városokról szóló diskurzus vizsgálati során.

Az első előadásban Amelang az általa leginkább ismert és kutatott város, Barcelona példáján mutatja be, hogy egyetlen városról milyen különböző műfajokban és formákban keletkeztek írásművek a kora-újkorban: városi krónikák, útbeszámolók és útikalauzok, dicsőítő beszédek (laudatio), városleírások, szépirodalmi alkotások, az ünnepekhez (pl. uralkodói bevonulások) és a tiltakozó megmozdulásokhoz kapcsolódó irodalom, ego-dokumentumok (naplók, memoárok és önéletírások), a populáris irodalom (pl. balladák) valamint a pamflet- és újságírás termékei. Bár többségük kéziratban maradt a kora-újkor során, így olvasottságuk korlátozott volt, mégis egy-egy város körül idővel kialakult egy irodalmi hagyomány, azaz egyes művek olyan referenciaművekké váltak, amelyekre a későbbi szerzők rendszeresen hivatkoztak.

A szerzők nagy többsége a városi elitből, a tanult és vagyonos rétegből származott, ám, hangsúlyozza Amelang (akinek egyébként egyik legfontosabb kutatási témája a városi kézművesek által írott önéletrajzok vizsgálata), valójában egy sokkal szélesebb kör vett részt ezen szövegek létrehozásában. Az egyik legismertebb barcelonai városi krónikát például egy tímármester, a leghíresebb Barcelonáról szóló dialógust pedig egy textilkereskedő írta. Az előadó szerint azonban a legfontosabb törésvonal mind a szerzők, mind az olvasók között az, hogy helyiek vagy idegenek-e. Útbeszámolót egy városról például jellemzően nem a helyi lakosok írtak, ezzel szemben a dialógusok általában a városlakók szerzeményei. A kívülállók általában a festői és egzotikus vonásokra koncentrálnak, míg a helyiek számára a város elsősorban különböző emlékek letéteményese.

A szerző érdekes megközelítéssel, *Michel de Certeau* hatására a forrásoknak két, nézőpont szerinti csoportját emeli ki: azokat, amelyek egy sétaút keretében mutatják be a várost (a legismertebb ilyen kora-újkori városleírás az eredetileg gyertyakészítő John Stow „Survey of London” című műve 1598-ból), illetve azokat, amelyek egy magas torony kilátójából teszik ugyanezt. Az előbbieket természetesen nem csak az építészeti elemekkel és városi térrel foglalkoznak, hanem a városi élettel, többek között a változás érzékletes leírásával is. A második csoporthoz tartozó források célja pedig elsősorban az, hogy egészben, panoráma-szerűen láttassák a várost. Az első forrás-

csoport a helyiekhez kötődik, akik számára a városban való gyaloglás és az ennek során való ismeretszerzés mindennapjaik természetes része volt, a második csoport viszont a kívülről állókhöz köthető, akik rövid idő alatt akartak átfogó képet kapni a településről. Amennyiben viszont ez utóbbit helyiek írták, akkor a madártávlatból történő városleírás célja inkább a társadalombírálat volt, mivel ilyenkor a szerző a mindent látó és tudó narrátor szerepébe helyezkedett.

A kora-újkor évszázadai során a változások bár első ránézésre lassúak, ám jelentősek voltak. Ennek érzékeltetésére Amelang egyrészt bemutatja, hogy hogyan változott az a mód, ahogy az utazók a velencei Campaniléből lejöve leírták a látottakat, másrészt összehasonlítja Montaigne és Goethe feljegyzéseit Rómáról, hogy bemutassa, kétszáz év alatt mennyit változott a városokról való írásmód: Montaigne útinaplót, Goethe memoárt írt. Amelang szerint ugyanis a két legfontosabb változás a szerző személyének előtérbe kerülése, illetve az érzelmeknek és véleményeknek a kiemelése a tényszerűség és az adatok halmozásának rovására. Ugyanakkor egyes szubjektív jellegű műfajok (elsősorban a laudatio) eltűnnek, helyettük inkább a semlegesebb hangvételű leírások aránya növekszik meg.

A kötet második fejezete arra a témára koncentrál, hogy miben állt egy város szépsége a kora-újkori emberek számára. Amelang szerint elsősorban öt műfajban érhető tetten a városok szépségének, illetve a szépség hiányának ecsetelése: laudatiók, városleírások, útikalauzok és útibeszámlók, valamint pragmatikus közigazgatási javaslatok a települések csinosítására. A szerző először Firenze (amelynek szépsége körül talán a legszélesebb körű diskurzus alakult ki) kapcsán vizsgálja, hogy hogyan alakult ki az évszázadok során az az elképzelés, hogy Firenze egy különleges szépségű város. Leonardo Bruni nagy hatású Laudatiója szerint például a szép épületek, de elsősorban mégis lakosai teszik széppé Firenzét; Bernardo Rucellai számára az építészet és a művészet keveredése alkotta a város szépséget és a helyi művészek és kézművesek közös erőfeszítése ennek elérésére; Aeneas Sylvius Piccolomini számára pedig a szabályosság, méret, elegancia, pompa jelentette a szépséget. A XV. század második felére már közhellyé vált Firenze szépsége.

Ezután az előadó az ellentétes megközelítés lehetőségét veszi górcső alá: megnézi, hogy egy adott szerző egy adott szövegében mikor és mire használja a „szép” kifejezést, illetve használja-e egyáltalán városok kapcsán. Egy itáliai klerikus, Antonio de' Beatis 1517–1518-as útinaplóját veszi alapul, akinek általában akkor tetszik egy város, ha szépek az utcák, terek, templomok, a (kő-)házak, valamint a város elhelyezkedése. Francia város csak akkor tetszik neki, ha az hasonlít szülőhazájára, Itália településeire, például annak következtében, hogy sok itáliai származású ember lakja.

Végül Amelang a két megközelítést egyesítve levonja a következtetést: a különböző kulcsszavak és asszociációk együttesen egy vizuális modellt alkotnak. A háttérben mindenütt megjelenik a gazdasági prosperitás, ami az eleganciát és a pompát, ragyogást, azaz a szépség összetevőit lehetővé teszi. Az alapvető meghatározó a gyönyörű épületek jelenléte, azaz az építészet (a reneszánszra az építészetben a klasszikus esztétika szabályai, rend, arányok, szimmetria stb. váltak uralkodóvá, valamint a pompa és a monumentalitás. Nem a város szövetének egésze számított általában, hanem egy-két kiemelkedő épület szépsége. Ezek voltak tehát Amelang szerint a fő kritériumok a városok szépségének meghatározásában a kora-újkori emberek számára.

A továbbiakban azonban Amelang kifejti, hogy a korabeli vélekedés sokkal komplexebb és árnyaltabb volt annál, hogy egy város szépségét kizárólag az építészeti elemek határozzák meg. Velence például, amelyet pedig ebben a korszakban kezdtek Európa legszebb városának tartani, szinte semmiben nem felelt meg a korabeli esztétikai elvárásoknak, hiszen elhelyezkedésénél fogva nem szabályos, nem rendezett és nem is arányos. Ezért a szerző a reneszánsz építészetelméleti szakirodalomhoz, mint a városi diskurzus egy speciális műfajához fordul. Ezek a művek magukkal a városokkal alig foglalkoznak, ám mégis minden szerzőnek határozott véleménye volt arról, hogy milyennek kell lennie egy szép városnak. A klasszicista esztétikai ízlés érvényesült itt is: a szép város arányos és jól tervezett közterületekkel kell rendelkezzen, amelyek szélesek, egyenesek, szabályosak és egyformák. A város szépségének azonban nem volt

egységes esztétikai definíciója, szemben az építészeti szépséggel, amelyre több szerző is pontos definíciót fogalmazott meg. Közülük a legfontosabb Leon Battista Alberti, aki Amelang szerint a szépség első modern definícióját alkotta meg. Alberti szerint ugyanis a szépség lényege a „harmónia,” ami a természet alapvető törvénye. Ennek következtében viszont ez a harmonikus szépség nem absztrakt és merev, hanem nagyon változatos és flexibilis tud lenni. Alberti ráadásul a szépségnek ezt a definícióját átviszi városi kontextusra is. Kifejti például, hogy a „folyóként kanyargó utcák” akár szebbek is lehetnek, mint az egyenesek (Alberti Velencében élt egy ideig). A másik jelentős hatást a városi szépség ideáljának fejlődésére a platonikus esztétika gyakorolta (például Giorgio Vasari műveiben), amely megkülönböztette az univerzális szépséget és azt a szépséget, ami az adott kontextushoz illik. A humanista műveltségű velencei Daniele Barbaro szerint pedig a velencei városi tér kétféle szépséget fogott össze: egyrészt a mesterséges, épített szépséget, ami megfelelt a klasszikus, formális esztétika elveinek, másrészt a szépség egy sokkal természetesebb formáját, a népi téglalapítészetet, ami a helyi kézművesek hagyományaiban gyökerezett. Mivel Velencét a kora-újkorban kezdték Európa legszebb városának tartani, ez utat nyitott a városi szépség alternatív, nem klasszikus fogalmának kialakulásához, amely a „festőiség” eszméje körül bontakozott ki. Végül egy hosszú folyamat eredményeképpen a XVIII. század végére a szép városnak kétféle értelmezése alakult ki: Párizs a klasszikus kritériumoknak megfelelő „gyönyörű” (szabályos és egységes) város legfőbb példája lett, míg Velence lett az ellenkező modell, a „festőien szép” város mintája. A két legfontosabb kulturális fordulópont azonban Amelang szerint a klasszicista esztétika lassú divatba jövése a XV. században, majd az ettől való elfordulás a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Természetesen a városok szövetében ezek az ízlésbeli változások lassabban jelentkeztek, hiszen az épületeket hosszú távra építik: a valóságban még Párizs sem volt tisztán klasszikus stílusú az 1800-as évekig.

A városokról szóló írásmód külső hatásokra is változott. Erre példaként Amelang a vállalkozói kezdeményezések nyomán a kora-új-

korban virágzó útikalauzok műfaját hozza fel. Francesco Sansovino nyomdász és könyvkiadó 1581-ben adta ki útikalauzát, amely hamarosan a legolvasottabb könyvvé vált Velencéről. Ebben nemcsak felsorolta a látnivalókat, hanem rangsorolta is őket. Korábban azonban Sansovino is a városokról való írás különböző műfajaival (pl. dialógus) kísérletezett és útikönyvének piaci sikere jól jelzi, hogy ezekből melyik volt az, amire volt is kereslet.

Amelang kijelöli a szerinte még elvégzendő feladatokat is, amelyek a történészekre várnak: folytatni kell az útibeszámoló és útinaplók elemzését, ezenbelül is elsősorban azoknak az írásoknak a vizsgálatát, amelyek olyan városokról szólnak, amelyeket nem kimondottan tekintettek szépnek a kora-újkorban (pl. Nápoly, Madrid). Meg kellene továbbá vizsgálni, hogy a „szépség” definíciója hogyan változott az idők során (Voltaire-nél például már elválaszthatatlan a „hasznosság” fogalmától), valamint az európai diskurzus megjelenését az Óvilágon kívül.

A kötet harmadik fejezete, illetve a harmadik előadás egyetlen műfaj elemzésével foglalkozik, amely Amelang szerint különösen alkalmas volt a kora-újkori városi élet és kultúra kifejezésére, ez pedig a dialógus. A párbeszéd formája azért volt vonzó a szerzők számára, mert így többféle, akár ellentétes véleményt is meg tudtak egyszerűen fogalmazni, miközben nekik maguknak nem kellett egyértelműen állást foglalniuk, ami akár veszélyes is lehetett volna. Amelang szerint azonban sok dialógus teljesen egyértelmű volt, ráadásul az olvasók (és a hatóságok is) tudtak olvasni a sorok között. Mégis, véli Amelang, ez a műfaj pluralitásával valóban adott egyfajta diszkurzív szabadságot, de nem annyira a szerzőnek, mint inkább az olvasónak, mert így többféle véleménnyel találkozhatott, ami lehetőséget adott számára saját álláspontja kialakítására, illetve megadta neki a kételkedés lehetőségét.

A kora-újkori szerzők nagyon változatos témákat dolgoztak fel dialógus formában, az ideális város leírásától a városi élet taglalásán át a helyi politika és gazdaság kérdéseiig, így ez a műfaj Amelang szerint híven reprodukálja a városi élet dinamizmusát. Sok párbeszéd formában megírt mű egyébként kimondottan városellenes volt. Má-

sik fontos tulajdonsága a dialógusoknak az volt, hogy el tudták hitetni az olvasóval, hogy igazi, lezajlott beszélgetés átiratát olvassa.

A beszélők társadalmi állása is meghatározta a dialógus milyenségét. Ennek bemutatására Amelang a kézművesekhez és a városi alsóbb rétegek képviselőihez fordul. Az általuk írt dialógusok gyakran konkrét társadalmi és politikai céllal íródtak, mint például a nürnbergi Hans Sachs antiklerikális szatírái, vagy a barcelonai Pere Serra i Postius textilkereskedő dialógusa, amelynek célja a helyi mesteremberek tudása (a helyi szokások, történelem és topográfia ismerete) fontosságának hangsúlyozása volt a nemesek ismereteivel szemben. A kézművesek tudásanyaga ugyanis sokkal inkább lokális és gyakorlatias jellegű volt, mint az elit kozmopolitább és elméletibb ismeretei és ezek az ismeretek jelentették egyben a belépőjegyet a városi politikai életbe is. Nem véletlen Amelang szerint, hogy egyrészt nagyon sok városi krónika és városleírás szerzője kézműves volt, másrészt hogy e speciálisan lokális, városi tudás jelentőségének éppen párbeszéd formában adtak hangot, azaz olyan formában, ami aktív részvételt, polgári jellegű hozzáállást kíván. A párbeszéd forma tehát a városokról való írásnak a polgári módja. Ezek az írott dialógusok párhuzamosan voltak jelen a valódi párbeszédekkel, amik a városlakók között valóban lezajlottak. Ugyanakkor a dialógusokat nemcsak az alsóbb rétegeknek a politikai életben való részvétele érdekében, hanem az abból való kizárására is felhasználták. Cristofol Despuig tortosai nemes például éppen azzal érvelt dialógusában, hogy a nemesek tudása sokkal inkább széleskörű, mint a városlakó polgárok provinciális ismeretei, éppen ezért kellene a városlakó nemeseknek is jogot adni a helyi politikai életben való részvételre.

Mégis, Amelang szerint a dialógusok legfőbb vonzereje nyelveztük volt: többségük nem latinul íródott, és tudatosan közelített az igazi, beszélt nyelvhez, hogy szélesebb közönséghez jusson el. Kérdés, hogy a tényleges városi szóbeliség, az élőbeszéd lenyomatai milyen forrásokban találhatóak meg. Néhány szerencsés esetben fennmaradtak feljegyzések igazi beszélgetésekről, egy bolognai építész például leírta 1514-ben, hogy milyen (nem túl pozitív) megjegyzéseket tettek egyik építészeti modelljére a nézelődők. Olyan adminisztratív

jellegű dokumentumokban is megtalálhatók az élőbeszéd nyomai, amelyek szóbeli vitákat és szóban kifejtett véleményeket örökítenek meg, mint például bizottsági ülések jegyzőkönyvei. Hosszabb szó szerinti szövegeket azonban elsősorban büntetőügyek kihallgatási jegyzőkönyveiben lehet találni, főleg olyan esetek kapcsán, amikor fontos volt pontosan leírni, hogy mi hangzott el. Legjobb forrásainak a spanyol inkvizíció jegyzőkönyvei, ami Amelang szerint kimondottan városi intézmény volt. Ez is egy olyan fontos kutatási terület, amivel mindenképpen foglalkozni kell tovább is Amelang szerint.

A szerző maga is bevallja a három, lényegében különálló, ám nagyon izgalmas és új szempontokat felvető előadás után, hogy küzd a konklúzió levonásával. Összefoglalásul megállapítja, hogy a kora-újkori városi diskurzus egyre inkább írott formát öltött. A szerzők alapfeladatuknak a leírást tekintették és egyre tárgyilagosabban viszonyultak témájukhoz. Az igazi konklúzió hiányát azonban kárpótolja a rendkívül bőséges lábjegyzet és bibliográfia, ami lehetővé teszi az Amelang által javasolt kutatások és megközelítési módok továbbvitelét.

James S. Amelang: *Writing Cities. Exploring Early Modern Urban Discourse.* (Városokról írva. A kora-újkori várostörténeti diskurzus kutatása) Central European University Press, Budapest–New York, 2019. xiii + 257 o.

Péter Krisztina